

Александар Лукић
ЈУГОСЛОВЕНСКА РЕПУБЛИКАНСКА СТРАНКА У ПОЛИТИЧКОМ
ЖИВОТУ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ (1920–1941)

ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ
Библиотека „Студије и монографије“
књига бр. 122

За издавача
др Миле Бјелајац

Редакција
др Бојан Симић (главни и одговорни уредник)
проф. др Саша Мишић
др Мирослав Перишић
др Борис Милосављевић
др Владан Јовановић
др Петар Драгишић
др Сања Петровић Тодосијевић (секретар)

Рецензенти
проф. др Мира Радојевић
проф. др Милош Ковић
проф. др Александар Животић

Лектура и коректура
Биљана Рацковић

Техничко уређење и дизајн корица
Ђорђе Секерезовић

ISBN 978-86-7005-167-6

Штампање ове књиге је помогло Министарство просвете, науке
и технолошког развоја Републике Србије

АЛЕКСАНДАР ЛУКИЋ

**ЈУГОСЛОВЕНСКА
РЕПУБЛИКАНСКА СТРАНКА
У ПОЛИТИЧКОМ ЖИВОТУ
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
(1920–1941)**

БЕОГРАД, 2020.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	7
Увод	17
Републиканске идеје у Краљевини Србији до 1903. и њихови носиоци	17
Самостална радикална странка и покушај проглашења републике 1903. године	32
Српске политичке странке и републиканске идеје у оквирима Самосталне радикалне странке	40
Републикански покрет међу универзитетском омладином у Београду 1907–1912/13. године	47
Слободна нација – услов остварења републиканске демократије	85
Утицај унутрашњих политичких сукоба и југословенског питања на издвајање српских републиканаца (1914–1918)	92
I ЈУГОСЛОВЕНСКА РЕПУБЛИКАНСКА СТРАНКА У ПАРЛАМЕНТАРНОМ ЖИВОТУ КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА (1919–1925)	107
Оснивање и организовање Југословенске републиканске странке 1919–1920. године: изневерена надања	107
Оснивање Републиканске странке: „јечи и одјечи“	125
„Далеко је и од купе до уста“ – политичка пракса и теорија српских републиканаца 1920–1925. године	142
Српски републиканци и хрватски национал-републикански покрет Стјепана Радића	285
II ЈУГОСЛОВЕНСКА РЕПУБЛИКАНСКА СТРАНКА ИЗВАН ПАРЛАМЕНТА (1925–1935)	359
Српски републиканци и хрватски национални покрет	359
Завођење диктатуре и распуштање Југословенске републиканске странке.....	376

III Српски републиканци у време оживљавања политичког живота Краљевине Југославије (1935–1941)	381
Српски републиканци и радикална левичарска политичка опозиција	381
Ставови српских републиканаца према унутрашњој и спољној кризи југословенске државе (1939–1941)	384
ЗАКЉУЧАК	413
SUMMARY	417
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	421

ПРЕДГОВОР

Нововековна српска држава била је по облику државног уређења монархија, на чијем челу су били кнежеви, а од 1882. краљеви из династија Карађорђевић и Обреновић. Међутим, већ у време првих владара из ових династија појавиле су се присталице другачијег, републиканског облика државног уређења. Међу Србима школованим ван Србије, у време кнеза Александра Карађорђевића, средином XIX века, неколико њих се изјашњавало за републику и супротстављало монархијском републикански облик државног уређења као напреднији. Један од либералних првака, Владимир Јовановић, отац касније чувеног правника и историчара Слободана Јовановића, писао је, истина врло опрезно, средином XIX века у републиканском духу у листу *La liberté Serbe*, објављиваном у Швајцарској.

Поред Владимира Јовановића, за увођење републиканског уређења упорно се залагао и Драгиша Станојевић (1843–1918), српски социјалиста. Велики поштовалац републике у Сједињеним Америчким Државама, свестан да је српски народ у већини био монархијски расположен, јер за други облик владавине није ни знао, сматрао је да је у Србији прво требало основати републиканску партију која би народ припремила за демократску и социјалну републику. Јака монархија и горући национални проблем ослобођења и уједињења Срба у једну државу нису, међутим, остављали места за организовање републиканске партије и преуређење државе на републиканској основи. Ипак, републиканске и социјалистичке идеје живе су међу малобројним представницима српске интелектуалне елите, рођеним 60-их и 70-их година XIX века и школованим у европским државама попут Француске и Немачке. Упоредо са републиканским идејама, у наведеним државама су усвајали идеје о нацији, у првом реду оне француског порекла. Природно осећање за демократију, које су понели са собом из још увек „сирове“, али у политичком погледу демократски расположене патријархалне Србије, преплитало се са оданошћу републиканским идеалима усвојеним током образовања у земљи и на страни. Најистакнутији пред-

ставници ових национално свесних и републикански оријентисаних генерација – Љубомир Стојановић, Јаков Јаша Продановић, Јован Жујовић – касније су у првој југословенској држави основали Југословенску републиканску странку (у даљем тексту само Републиканска странка).

Уклањање династије Обреновић из политичког живота Србије (1903) на моменат је ондашњим српским републиканцима улило наду у могућност успостављања републике. Вође Самосталне радикалне странке и републиканци Јован Жујовић и Јаша Продановић деловали су у том правцу одмах након првих вести о убиству краљевског пара, али нису остварили значајнији успех. Под притиском официра-завереника и зарад националног јединства у наступајућим борбама за ослобођење и уједињење Срба, потом и осталих југословенских народа, привремено су одустали од пропагирања републиканства, иако га се нису одрекли. Напоредо са републиканским акцијама левичарски оријентисаних самосталаца, окупљених око *Дневног листа* Јована Скерлића, Косте Куманудија и Милана Грола, републикански покрет је заживео у првој деценији XX века међу студентима Београдског универзитета, предвођеним Михаилом Илићем и Славком Крчевинцем. Након Првог светског рата, преживели део ове групе омладинаца-републиканаца чинио је, предвођен Михаилом Илићем, језгро Републиканске странке у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца/Југославији.

Српска социјалдемократска странка, предвођена Димитријем Тучковићем, такође се залагала за републику. У југословенској историографији је скренута пажња на појаву републиканских идеја међу српском интелектуалном и управљачком елитом у Краљевини Србији и потом Краљевини Југославији (радови Бранка Петрановића, Момчила Зечевића, Бранислава Глигоријевића, Милоша Ковића, Љубинке Трговчевић, Мире Радојевић), али је изостала опширнија анализа њиховог републиканизма у посебним монографским студијама.

Према сећању једног од српских републиканца, „настали су ратови 1912–1918“ и „као што музе ћуте тада“ тако се и унутрашња политика Србије утишала. Тек од 1917. године српска опозиција је отвореније иступила против политике регента Александра Карађорђевића, пошто он више није давао „никакве наде за демократску владавину“. Његово

недемократско понашање у Солунском процесу и прејудуцирање облика уређења будуће југословенске државе као монархије учинили су да српски опозиционари, у првом реду Јаша Продановић и Љубомир Стојановић, потпуно раскину са монархијом. Посветивши се раду на организовању једног ширег републиканског покрета међу Србима и Југословенима, zaloжили су се за успостављање југословенске државе као федеративне републике на демократским и социјалним основама (опште право гласа, слобода збора и договора, слобода штампе, осмочасовно радно време, државна интервенција у економским односима становника, бесплатно школство, здравствено и пензијско осигурање). Наведени циљеви су чинили основни део програма потоње Републиканске странке, на чијем оснивању и организовању марљиво радили током 1919. године.

У новооснованој Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца српски републиканци су 1918–1919. покушали да за своје гледиште придобију већи део првака пређашње Самосталне радикалне странке, чије су познате вође били до Првог светског рата. Већина српских самосталаца пришла је, међутим, Љубомиру Љуби Давидовићу и са њим основала Југословенску демократску странку, а један мањи део Савезу земљорадника, у коме је такође било републиканаца. Љубомир Стојановић и Јаша Продановић нису се поколебали, већ су приступили организовању Републиканске странке у Београду и Србији 1920. године. Републиканска странка је деловала током целог међуратног периода и у годинама по завршетку Другог светског рата.

Период од 1920. до 1941. године, којим је омеђена наша тема, представља историјски и историографски устаљену периодизацију југословенске политичке прошлости, али и тематски уоквирену целину у историјату Републиканске странке. Странка је основана јануара 1920. у Београду, да би свој рад као политичка партија прекинула са почетком Другог светског рата у Краљевини Југославији априла 1941. Деловала је као једна од многобројних грађанских политичких партија, поштујући све законске одредбе о активностима политичких удружења, па и онда када су она шестојануарском диктатуром краља Александра Карађорђевића била забрањена. Такав партијски став није значио да се страначко вођство слагало с постојећим законодавством. Напротив, че-

сто га је критиковало, истина само у границама дозвољеним законом, због чега су га политичари из других, особито радикалнијих странака политичког живота Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца/Југославије, сматрали опортунистичким.

Републиканци су више пута покушавали да сарађују са другим политичким партијама, првенствено оним српским странкама које се могу сматрати грађанском левицом и у којима је било републикански оријентисаних политичара. По схватањима им је био близак и Драгољуб Јовановић, један од првака Савеза земљорадника, такође републиканац, али никада нису успоставили приснију сарадњу. Лични моменти и особине вођа републиканаца, велика нетрпељивост Јаше Продановића према бившим партијским пријатељима, на пример, или политичко чистунство на којем је инсистирао Љубомир Стојановић са Јованом Жујовићем, доприносили су неуспесима сарадње републиканаца са другим политичким партијама. Интелектуалци са наглашеним индивидуализмом, многи републикански прваци, доследни својим уверењима, невешти у практичној политици, још су теже успевали да пронађу заједнички језик са политичким неистомишљеницима. Републиканска странка, иако се упорно залагала за републиканство, демократију, социјалну правду и равноправност међу југословенским народима, имала је у виду социјалну структуру становништва у којем је настојала да политички ради. Сумњајући у могућност велике већине народа да се користи демократијом, често је иступала више као пропагатор и проповедник идеја које су биле испред времена и простора у којима је странка деловала. Потребно је нагласити да, иако је била југословенски опредељена, странка никада није стекла већи број присталица изван подручја преткумановске Србије. Изузетак представља њена популарност у Црној Гори, где је на изборима за парламент често добијала много више гласова него у самом Београду. Из тог су се разлога српски републиканци више јављали као оснивачи друштвено и културно корисних удружења, као што је било оно окупљено око Српског културног клуба, часописа *Наша стварност*, *Напред*, *Буктиња* и других.

Управо због наведених околности књига изази из одређених временских оквира теме, и пре 1920. и после 1941. године. Јер, у поку-

шају да се разумеју идеје које је странка заступала, неопходно је било да установимо које су околности утицале на њихову појаву и развој, колико су биле својствене југословенским/српским републиканцима, а колико прилагођене условима у којима су пропагиране. Исто тако, када су делимично реализоване 1945. године, колико су заиста представљале циљ за који су се њихови заговорници дуго времена упорно борили.

Републиканска странка је била састављена од српских интелектуалаца и политичара, важних учесника политичког живота Краљевине Србије. Имамо у виду пре свега страначке вође Љубомира Стојановића, Јашу Продановића и Јована Жујовића, али се исти образац може применити и на већину чланова ове странке, попут Бранислава Петронијевића, Михаила Илића, Младена Жујовића. Многи од њих су у разним земљама Европе стицали знања из области којима су се професионално бавили и истовремено били изложени утицају разних политичких идеја и покрета (на пример социјалистичког Жана Жореса или републиканског Леона Буржоа у Француској). Отуда смо анализирали идеје и покрете који су, као нови, били доминантни у време школовања српских републиканаца у европским земљама, колико су од наведеног они усвојили, на који начин, како су покушали да га пренесу међу политичке масе, у прво време српске, а након 1918. и југословенске.

Деловања и размишљања српских републиканаца у време Првог светског рата блиско су повезана са питањем југословенског уједињења и потоњег српско-хрватског спора у будућој југословенској држави. У том смислу анализирали смо ставове српских републиканаца, те смо њихове погледе из времена Женевске конференције упоредили са ставовима Хрватске републиканске сељачке странке (ХРСС) Стјепана Радића, поготово оне из 1922/23. године, када су вођства двеју републиканских странака покушала да начине споразум о заједничкој борби против монархијских власти. Неспоразум хрватских са српским републиканцима осветљава и природу хрватског републиканског покрета, а постао је поново актуелан уочи Другог светског рата, у другачијим друштвеним и политичким околностима. С друге стране, њихов неспоразум са југословенским комунистима открива њихово поимање остваривања социјалне правде и националне равноправности међу југословенским народи-

ма. Својим негативним ставовима о хегемонској улози српске нације у југословенској држави Комунистичка партија Југославије није одговарала погледима и размишљањима национално врло јасно одређених српских републиканаца. Из тог је разлога анализа овог политичког односа и испољених разлика један од важнијих циљева овог рада.

Напоменули смо да је странка увелико носила лични печат својих вођа Љубомира Стојановића, Јована Жујовића и Јаше Продановића, те да је представљала првенствено скуп дела научне и културне елите српског друштва, снажне по достигнућима у оквиру својих поља истраживања, због чега је један од циљева истраживања био и утврђивање улоге и ауторитета вођства Југословенске републиканске странке (ЈРС). Да би се разумело њихово понашање у оквирима ЈРС током међуратног периода, напуштање странке дела чланства (посебно уочи Другог светског рата) и разлази са страначким вођама, као и потоња сарадња већине страначких првака након Априлског рата 1941. године са равнаторским покретом Драгољуба Михаиловића, истражили смо образовање и социјални статус најистакнутијих чланова странке, природу њиховог републиканског одређења и снагу националних осећања.

Сажимајући више појединачних циљева, који би требало да резултирају научним тумачењем деловања Републиканске странке у политичком животу између два светска рата, желели бисмо посебно да нагласимо потребу разумевања овог питања у контексту постојања српске грађанске левице, која се свих тих година конфронтирала са недемократским режимима, тежећи политички, социјално и национално праведнијем друштву. Истовремено, ова се појава може посматрати као део критички настројеног политичког мишљења у много дужем периоду, које је од Београда стварало најзначајнији центар политичког опозиционарства у Србији и Југославији.

Монографија је заснована на архивској грађи различитог порекла, похрањеној у Архиву Српске академије наука и уметности, Архиву Србије, Архиву Југославије, Рукописном одељењу Народне библиотеке Србије у Београду, Хрватском државном архиву и Рукописном одељењу Националне и свеучилишне књижнице у Загребу. У овим архивским установама налази се највећи део грађе за изучавање рада српских ре-

публиканаца, будући да је већина њих живела и радила у Београду, док су подаци из хрватских архива, иако малобројни, драгоцени јер показују однос дела хрватске интелектуалне и политичке елите према београдском републиканском покрету.

Архивску грађу највећим делом чини рукописна преписка страначких првака из личних фондова и заоставштина, неједнаких по обиму и квалитету. Насупрот богате заоставштине Љубомира Стојановића у Архиву САНУ, на пример, стоји оскудна заоставштина Бранислава Петронијевића, такође једног од првака ЈРС. Изузетно је била драгоценца Историјска збирка Јаше Продановића. Лични фонд Јована Жујовића у Архиву Србије обилује грађом и у великој је мери користан у проучавању активности Републиканске странке и њених првака све до његове смрти 1936. године. У загребачким установама за истраживање су биле корисне заоставштине српских и хрватских интелектуалаца Милана Ђурчина, Ивана Мештровића, Петра Мештровића и Стјепана Радића, похрањене у Националној и свеучилишној књижници у Загребу.

Поред необјављених архивских извора, током рада смо користили штампу и периодику, при чему првенствено имамо у виду београдски *Српски књижевни гласник* и загребачку *Нову Европу*, у којима су републиканци објављивали текстове о републиканизму, а потом часописе и листове *Наша стварност*, *Буктиња*, *Српски глас*, *Напред*. Мемоарски списи и сећања значајних јавних, културних и политичких радника међуратног периода у којима се помињу републиканци и њихове теорије, макар и укратко, били су незаобилазни у истраживању ове проблематике и понекад представљају прворазредни историјски извор (Јован Томић, *Југославија у емиграцији*, (Београд, 1921); Драгиша Васић, *Деветсто трећа (Мајски преврат)*, (Београд, 1925); Милан Грол, *Из предратне Србије. Утисци и сећања о времену и људима*, (Београд, 1939); Јован Жујовић, *Дневник*, књ. I–II, приредио Драгоје Тодоровић, (Београд, 1986); Младен Жујовић, *Есеји о политичким људима и догађајима 1903–1959*, (Врњачка Бања, 2004); Драгољуб Јовановић, *Медаљони*, књ. I–IV, (Београд, 2008) и други).

Иако о страначком животу међуратне југословенске државе у југословенској историографији постоји велики број радова, у првом реду

оних Бранислава Глигоријевића, о Републиканској странци готово да их уопште нема. Глигоријевић је утврдио да републиканска партија није имала велики успех на политичком терену прве југословенске државе, али и да због вредности идеја које је проповедала – демократије, републиканског и федералног уређења југословенске државе – представља тему значајну за истраживање политичке мисли бројно мањег, мада не и снагом ума слабијег дела српске културне и политичке елите у међуратном периоду. Овај историчар је дао основе за опсежније истраживање српских републиканаца у оквиру Републиканске странке и синтезом историјских чињеница указао на њихова препознатљива обележја у политичком животу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца/Југославије. Међутим, идеје које су проповедали и око којих су се спорили и разилазили – модели демократије и републиканског уређења државе (амерички, француски или швајцарски), шира анализа односа према хрватском републиканском покрету, однос према Комунистичкој партији Југославије и другим левичарским, у првом реду српским странкама, однос према Совјетском Савезу, потреба веће социјалне правде у југословенској држави, привредни програм странке – нису шире аналитички обрађиване нити је било указано на њихове корене и на дубљу природу и порекло републиканских уверења.

У литератури се Републиканска странка углавном помиње као изузетак међу српским политичким странкама у југословенској краљевини, пре свега због залагања за југословенску државу као федеративну републику. Ова тврдња нема намеру да покаже како старије генерације историчара нису увиделе потребу проучавања идеја и опредељења српских републиканаца. Један од њих, српски и југословенски историчар Бранко Петрановић у неколико својих радова је скренуо пажњу на ову малу али значајну групу српских политичара, највише у заједничкој синтези са Момчилом Зечевићем *Агонија две Југославије*, објављеној у Београду 1991. године.

Аналитичких радова о странци и њеном раду, међутим, нема. Љубинка Трговчевић (*Научници Србије и стварање југословенске државе 1914–1920*) и Мира Радојевић (*Научник и политика. Политичка биографија Божидара В. Марковића (1874–1946)*) својим радовима су у

знатној мери употпуниле празнину у овом погледу за период пре и током Првог светског рата. Ипак, недостатак историографске литературе за време после 1919. године условио је да се истраживање пре свега састоји у проналажењу, прикупљању и ишчитавању у првом реду необјављених, неретко и некоришћених историјских извора, похрањених највише у домаћим, српским архивским установама. Малобројност извора, великим делом рукописних заоставштина (углавном преписка), условљена је чињеницом да је странка била мање важна као политичка снага, због чега није била посебно праћена ни од власти (као што је чињено са неким већим политичким партијама) нити је о њој опозиција правила опсежније анализе. Подаци се већином налазе у личним фондовима и заоставштини угледних страначких личности. Због тога се може изрећи тврдња да се проучавање странке српских републиканаца темељи на истраживању приватног и јавног рада најугледнијих малобројних личности странке, што је овом истраживању дало и карактер биографије, будући да смо скоро непрестано пратили размишљања и погледе истакнутих учесника српског и југословенског јавног живота с краја XIX и из прве половине XX века.

Док је литература о Републиканској странци више него скромна, политичке идеје најразвијенијих европских држава XIX века које су утицале на учеснике стварања југословенске државе међу српском интелектуалном елитом школованом ван своје матичне државе, у знатној мери су историографски обрађене. Посебно бисмо истакли следеће радове: Љубинка Трговчевић, *Научници Србије и стварање југословенске државе 1914–1920*, (Београд, 1986) и *Планирана елита: о студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, (Београд, 2003); Милорад Екмечић, *Стварање Југославије*, књ. 1–2, (Београд, 1989); Милош Ковић, „Западноевропске политичке идеје у 'Српском књижевном гласнику' 1901–1914“, (магистарски рад у рукопису, одбрањен 2003. на Катедри за општу историју новог века); Мира Радојевић, *Научник и политика: Политичка биографија Божидара В. Марковића (1874–1946)*, (Београд, 2007). Последња два рада широко образлажу, између осталог, и политичко деловање у теорији и пракси српских републиканаца у јавном животу Краљевине Србије. С друге стране, Републиканска странка и њене при-

сталице укратко се помињу у великим синтезама политичке историје југословенске краљевине, с освртом на основне идеје и жеље републиканаца за успостављање федеративне југословенске републике. Бранко Петрановић је у својим радовима указао на значај српских републиканаца окупљених око Републиканске странке, али није подробније анализирао њихову јавну и политичку делатност (*АВНОЈ – револуционарна смена власти: 1942–1945*, (Београд, 1976); *Револуција и контрареволуција*, књ. I–II, (Београд, 1983); *Историја Југославије 1918–1988*, књ. I–II, (Београд, 1988); *Агонија две Југославије*, (Београд, 1992)). Слично је и са радовима Бранислава Глигоријевића („Државно и друштвено уређење Југославије у гледиштима српских републиканаца“, *Историја 20. века* 2/1985; *Демократска странка и политички односи у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*, (Београд, 1970); *Парламент и политичке странке у Југославији (1919–1929)*, (Београд, 1979)), Драгослава Јанковића (*Југословенско питање и Крфска декларација 1917. године*, (Београд, 1967); *Србија и југословенско питање 1914–1915. године*, (Београд, 1973)), Ђорђа Станковића (*Никола Пашић и југословенско питање*, књ. I–II, (Београд, 1985)) и Љубодрага Димића (*Културна политика у Краљевини Југославији 1918–1941*, књ. I–III, (Београд, 1996–1997); *Срби и Југославија: простор, друштво, политика (поглед с краја века)*, (Београд, 1998)).

Монографија о српским републиканцима у политичком животу југословенске краљевине Карађорђевића настала је под менторством Мире Радојевић, која нас је несебично руководила у стручном раду и човечношћу охрабривала да истрајемо у послу, за шта јој дугујемо неизмерну захвалност. Гдегод је грешке у књизи, само је ауторова одговорност. Родитељима, пријатељима и колегама се захваљујемо што су нам пружили подршку и охрабрење током истраживања и писања књиге. Монографија је резултат рада на пројекту Института за новију историју Србије *Срби и Србија у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници* (бр. 42.027), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког разлога Републике Србије.

У Београду, 31. X 2019. године

ЗАКЉУЧАК

Републиканска странка је основана јануара 1920. у Београду и трајала је до почетка Другог светског рата у Краљевини Југославији априла 1941. године. У том периоду деловала је као једна од многобројних грађанских политичких партија, поштујући све законске одредбе о активностима политичких удружења, па и онда када су она шестојануарском диктатуром краља Александра Карађорђевића била забрањена. Такав партијски став није значио да се страначко вођство слагало с постојећим законодавством. Напротив, често га је критиковало, истина у границама дозвољеним законом, због чега су их политичари из других, посебно оних радикалнијих странака политичког живота Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца/Југославије, сматрали опортунистима.

Републиканци су више пута покушавали да сарађују са другим политичким партијама, првенствено оним српским странкама које се могу сматрати грађанском левицом и у којима је било републикански оријентисаних политичара. По схватањима им је био близак и Драгољуб Јовановић, један од првака Савеза земљорадника, такође републиканац, али никада нису успоставили приснију сарадњу. Лични моменти и особине вођа републиканаца, велика нетрпељивост Јаше Продановића према бившим партијским пријатељима, на пример, или политичко чистунство, на којем су инсистирали Љубомир Стојановић и Јован Жујовић, доприносили су неуспесима сарадње републиканаца са другим политичким партијама.

Странка је увелико носила лични печат својих вођа Љубе Стојановића, Јована Жујовића и Јаше Продановића. Републикански погледи шефа српских републиканаца Љубомира Стојановића одговарали су његовом схватању демократије и историјске стварности у којој су се нашли одједном уједињени југословенски народи. Његове ставове делила је већина републиканаца. Свестан да су југословенски народи још увек били непознати једни другима, са јаким националним осећањима, сматрао је да се кроз републиканско државно уређење обезбеђује демократски развој југословенске заједнице. У основи, његово непре-

стано залагање за републику било је покретано снажним осећањем за демократију, без које није било могуће успешно стварање југословенске нације, али ни одржање српске. Не без разлога, Милан Грол, његов савременик и поштовалац у Краљевини СХС/Југославији, после дугогодишњег бављења политиком, закључио је да је „у суштини својој демократија стварање народа“.

Интелектуалци са наглашеним индивидуализмом, многи републикански прваци, доследни својим уверењима, невешти у практичној политици, још су теже успевали да пронађу заједнички језик са политичким неистомишљеницима. Републиканска странка, иако се упорно залагала за републиканство, демократију, већу социјалну правду и равноправност међу југословенским народима, имала је у виду социјалну структуру становништва у којем је настојала да политички ради. Сумњајући у могућност велике већине народа да се правилно користи демократијом, често је иступала више као пропагатор и проповедник идеја које су биле испред времена и простора у којима је странка деловала. Потребно је нагласити да, иако је била југословенски опредељена, странка никада није стекла већи број присталица изван подручја преткумановске Србије. Изузетак представља њена популарност у Црној Гори, где је на изборима за парламент често добијала много више гласова него у самом Београду. Из тог су се разлога српски републиканци више јављали као оснивачи друштвено и културно корисних удружења, као што је било оно окупљено око Српског културног клуба, часописа *Наша стварност*, *Напред*, *Буктиња* и других.

Републиканска странка је била састављена од српских интелектуалаца и политичара, важних учесника политичког живота Краљевине Србије. Имамо у виду пре свега страначке вође Љубомира Стојановића, Јашу Продановића и Јована Жујовића, али се исти образац може применити и на већину чланова ове странке, попут Бранислава Петронијевића, Михаила Илића, Младена Жујовића. Многи од њих били су школовани у најразвијенијим земљама Европе, у којима су стицали знања из области којима су се професионално бавили и истовремено били изложени утицају разних политичких идеја и покрета (на при-

мер социо-републиканског Жана Жореса или републиканског Леона Буржоа у Француској).

Деловања и размишљања српских републиканаца у време Првог светског рата блиско су повезана са питањем југословенског уједињења и потоњег српско-хрватског спора у будућој југословенској држави. Многи од њих су, у оквиру српске опозиције, заједно са члановима Југословенског одбора иступали на Женевској конференцији новембра 1918. године. Њихове погледе из времена Женевске конференције упоредили смо потом са ставовима Хрватске републиканске сељачке странке (ХРСС) Стјепана Радића, поготово оне из 1922/23. године, када су вођства двеју републиканских странака покушала да начине споразум о заједничкој борби против монархијских власти. Неспоразум хрватских са српским републиканцима осветљава и природу хрватског републиканског покрета, а постао је поново актуелан уочи Другог светског рата, у другачијим друштвеним и политичким околностима. С друге стране, неспоразум српских републиканаца са југословенским комунистима открива њихово поимање остваривања социјалне правде и националне равноправности међу југословенским народима. Својим негативним ставовима о хегемонијалној улози српске нације у југословенској држави Комунистичка партија Југославије није одговарала погледима и размишљањима национално врло јасно опредељених српских републиканаца.

Странка је са другим истакнутим научним и јавним радницима, снажним по достигнућима у оквиру својих поља истраживања, али и чувеним по моралном поштењу и доследности, представљала првенствено скуп једног дела научне и културне елите српског друштва. Њихове акције нису биле сконцентрисане на уско партијске интересе, већ на ширење републиканских идеја у друштву – због тога би се могло закључити да је Републиканска странка била друштвени покрет са препородитељском културно-политичком мисијом. Показало се да су српски републиканци били испред свог времена, односно „с будаком у крчевини“ припремали су „поље“ за „новија нека покољења“. Јаша Продановић, један од тројице тријумвира, доживео је да се њихова основна идеја – образовање федеративне републике југословенских народа

– оствари много година после оснивања партије. Није се одрекао републиканских идеја и начела ни у време Другог светског рата, а њихову победу, само у другачијим историјским околностима, доживео је 1946. године. Не само да често није био задовољан поступцима комунистичких власти него их је јавно критиковао када год је то могао. И поред свих тешкоћа, упорно је чувао индивидуалност Републиканске странке. Драгољуб Јовановић се сећао да „су неки његови (Јашини – прим А. Л.) људи захтевали да и он пређе у опозицију“, али им је „Јаша рекао: Грол и Драгољуб могу да буду опозиција, ми не можемо, јер је у питању република, свеједно каква. У томе је био доследан. Истрајао је до смрти“.

SUMMARY

The Republican Party was founded in January 1920 in Belgrade, and its activities came to an end with the outbreak of the World War II in the Kingdom of Yugoslavia (April 1941). During that period, it was one of numerous democratic political parties and it abided by the law for the regulation of activities of political associations even when their work was prohibited by King Alexander's 6th January dictatorship. Such political stance did not mean that the party leadership approved of the contemporary legislation. On the contrary, they criticized it frequently, but always inside the limits set by the laws. That was the reason why politicians from other parties, and especially from more radical ones, considered them to be opportunists.

The Republicans tried to collaborate with other parties, foremost with those Serbian parties that could be labelled as democratic left and that had members open to republican ideas. One of the leaders of the Farmers Union Dragoljub Jovanović, being a republican was close to their political views, but nevertheless they had never developed a close cooperation. Personal traits of the Republican Party's leaders, for example great enmity that Jaša Prodanović harboured toward his former party colleagues, or the political puritanism of Ljubomir Stojanović and Jovan Žujović, contributed to the failures of cooperation between the Republicans and other parties. Intellectuals and individualists, consistent to their beliefs and unskilled when it came to practical politics, many of the Republican leaders had even greater difficulty finding common language with their political adversaries. The Republican Party, even though it persistently advocated for republicanism, democracy, greater social justice and equality between the Yugoslav peoples, was aware of the social structure of the population among which it tried to work. Having doubts about the possibility that the great majority of people could correctly participate in democracy, it often looked more like a propagator and a preacher of ideas that were ahead of their time and ahead of the area they carried their activities in. It is important to stress that though it was committed to Yugoslav idea, the Party never acquired greater support outside of the territories of pre-Kumanovo Serbia. The exception was Mon-

tenegro, where it had often received more votes in parliamentary elections than in Belgrade. That were the reasons why the Serbian Republicans were often founders of socially and culturally valuable societies, such as the one centred around the Serbian Cultural Club (*Srpski kulturni klub*) and the magazines *Naša stvarnost*, *Napred*, *Buktinja*, and others.

The Republican Party consisted of Serbian intellectuals and politicians, which were important participants in the political life of the Kingdom of Serbia. This primarily refers to the party leaders: Ljubomir Stojanović, Jaša Prodanović, and Jovan Žujović, but the same remark can be applied to the majority of party members, such as: Branislav Petronijević, Miahilo Ilić, and Mladen Žujović. Many of them attended universities in the most developed European countries, where they acquired knowledge in the fields of their chosen professions while being in the same time exposed to influence of different political ideas and movements (for example the social republicanism of Jean Jaurès or the republicanism of Léon Bourgeois in France).

The activities and political thoughts of Serbian republicans during the WWI were closely connected with the question of Yugoslav unification and the following Serbo-Croatian conflict in the future Yugoslav state. Many of them, as part of the Serbian opposition, participated in the Geneva Conference in November 1918 along with the members of the Yugoslav Committee. Their stances from the time of the Geneva Conference were compared to those of the Croatian Republican Peasant Party (*HRSS*) of Stjepan Radić. Special attention was paid to their political views in 1922/23 when leaderships of the two republican parties tried to reach an agreement on common fight against the monarchy. The disagreement between Croatian and Serbian Republicans shed light on the nature of the Croatian republican movement and it regained its importance on the eve of the WWII in different social and political circumstances. On the other hand, the Serbian Republicans' disagreement with the Yugoslav Communists revealed their understanding of the realization of social justice and national equality among the Yugoslav peoples. The Yugoslav Communist Party's negative stances on the hegemonic role of the Serbian nation in the Yugoslav state did not agree with the ideas of the nationally clearly defined Serbian Republicans.

The Republican Party was highly marked by personalities of its leaders Ljuba Stojanović, Jovan Žujović, and Jaša Prodanović, and together with other prominent scientists and public persons it primarily represented an assembly of a part of scientific and cultural elite of the Serbian society. Its members were accomplished experts in their fields of expertise, and, in the same time, they were known for their moral honesty and consistency. Their actions were not centered on the Party's interests, but on the spread of the republican ideas among the population – it can be concluded thus that the Republican Party was a social movement with a reforming cultural-political mission. The time has showed that the Serbian Republicans were ahead of it, or in other words, that they “with a pickaxe” prepared the “field” for “new generations”.